

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ερμηνεία αποστολικών και ευαγγελικών περικοπών

Ενότητα 1: Η εποχή του Χριστού

Σωτήριος Δεσπότης

Θεολογική σχολή, Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας

Σεμινάριο Ερμηνείας της Καινής Διαθήκης:

Η γνώση του κοινωνικού και ιδεολογικού περιβάλλοντος της εποχής της

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ (Θ. Παπαθανασίου)

Τα βιβλία της Καινής Διαθήκης γράφτηκαν μέσα σε συγκεκριμένη εποχή και σε συγκεκριμένες κοινωνίες. Το ευαγγέλιο (η καλή είδηση της συντριβής του θανάτου από τον Χριστό) αποτελεί διαχρονική και πανανθρώπινη αλήθεια, η οποία ωστόσο απευθύνεται κάθε φορά στον πραγματικό, χειροπιαστό άνθρωπο και σε όσα συνθέτουν την καθημερινότητά του. Έτσι, τα κείμενα της Εκκλησίας βρίσκονται σε διάλογο με την εποχή τους (τη λεγόμενη ύστερη αρχαιότητα), χρησιμοποιούν τις έννοιες, τις παραστάσεις και τη γλώσσα του κοινωνικού περιβάλλοντός τους, ώστε να απαντήσουν στις αγωνίες του ανθρώπου, να γίνει το ευαγγελικό μήνυμα αντιληπτό, αλλά ταυτόχρονα και να ρηγματώσει τις παλαιές αντιλήψεις, κομίζοντας μια αληθινά καινούργια θέαση των πραγμάτων. Η γνώση, λοιπόν, των κοινωνικών συνθηκών, των πολιτικών θεσμών και των θρησκευτικών αντιλήψεων που υπήρχαν στην εποχή της Καινής Διαθήκης, είναι ένα σημαντικό εργαλείο στην προσπάθεια ερμηνείας των κειμένων της. Στο σεμινάριο αυτό (στο οποίο εισηγητές θα είναι δύο ειδικοί της Καινής Διαθήκης), συγκεκριμένα αποσπάσματα ή θέματα της Καινής Διαθήκης θα «αποκρυπτογραφηθούν» σχετιζόμενα με το περιβάλλον τους, το οποίο και είχαν υπόψη τους οι συγγραφείς των ιερών κειμένων, μέσα στο οποίο έπνευσε το Άγιο Πνεύμα και προς το οποίο διατυπώθηκαν οι νέες απαντήσεις της Εκκλησίας.

1. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Ο Ιησούς γεννήθηκε το 747/6 από κτίσεως Ρώμης ή το 7/ 6 π.Χ. Το σημείο μηδέν της ιστορίας, έστω και αν αυτό τυπικά δεν υπήρξε ποτέ, συντελέσθηκε κατά την περίοδο της βασιλείας του πρώτου Ρωμαίου αυτοκράτορα, του **Οκταβιανού Αυγούστου** (27 π.Χ. - 14 μ.Χ.) και της ακμής της Pax Romana (Ρωμαϊκής Ειρήνης). Πολύ εύστοχα στο Δοξαστικό του Εσπερινού των Χριστουγέννων, η μελωδός Κασσιανή σε μια μοναδική σε ευφυΐα και ποιητικότητα σύγκριση του Ιησού και του Οκταβιανού σημειώνει:

Αυγούστου μοναρχήσαντος

ή πολυαρχία τῶν ἀνθρώπων ἐπαύσατο.

Σοῦ δὲ ἐνανθρωπήσαντος ἐκ τῆς ἀγνῆς

ή πολυθεΐα τῶν εἰδώλων κατήργηται

Ἵπὸ μίαν βασιλείαν ἐγκόσμιον αἱ πόλεις γεγένηται

καὶ εἰς μίαν δεσποτείαν θεότητος τὰ ἔθνη ἐπίστευσαν.

Ἀπεγράφησαν οἱ λαοὶ τῷ δόγματι τοῦ Καίσαρος

ἀπεγράφημεν οἱ λαοὶ ὀνόματι θεότητος

Επί σαρανταένα χρόνια αυτός ο αυτοκράτορας έφερε τη γαλήνη και την τάξη και μαζί το αίσθημα της ασφάλειας και κάποια ευημερία μέσα από το χάος των εμφυλίων πολέμων σε ένα κράτος πολυπολιτισμικό, πολυθρησκευτικό και για πρώτη φορά **‘παγκοσμιοποιημένο’**. Η ακμή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας οφειλόταν στο άρτιο **ρωμαϊκό διαδίκτυο** (internet) επικοινωνίας και πληροφορίας, την κοινή ελληνική γλώσσα, το ισχυρό νόμισμα (το ασημένιο δηνάριο που επιδεικνύεται και στον Ι. Χριστό) και στον πανίσχυρο ρωμαϊκό στρατό που εγγυόταν την εισροή φορολογίας.

Βεβαίως ήδη από τα ελληνιστικά χρόνια παρατηρούνται αληθινά επιτεύγματα στην **αστρονομία** (ανακάλυψη του ηλιοκεντρικού συστήματος από τον Αρίσταρχο το Σάμιο), την **ιατρική** (ανάπτυξη της ανατομίας, αναγνώριση του μυαλού ως κέντρου τους νευρικού συστήματος, ανακάλυψη σφυγμού), τα **μαθηματικά** (Ευκλείδης, Αρχιμήδης, ο Ήρων Αλεξανδρινός ανακαλύπτει την ατμομηχανή), τη **γλωσσολογία**, τη **γραμματική**. Ειδικότερα για τις επιστήμες, ισχύουν, όμως, οι εξής περιορισμοί: α/ Και οι πιο ιδιοφυείς ανακαλύψεις ή διαπιστώσεις έμειναν κυρίως **στο επίπεδο της θεωρίας και δε βρήκαν εφαρμογές πρακτικές** στη δημόσια υγεία, τη βιομηχανική και τεχνολογική ανάπτυξη. β/ Η επιστήμη στα ελληνιστικά χρόνια ήταν κυρίως στην υπηρεσία των **αρχόντων και αριστοκρατών της εποχής**, όχι στην υπηρεσία του λαού: Αυτούς εξυπηρετούσε, διασκέδαζε ή αύξαινε το γόητρο τους. γ/ Η επιστήμη είχε έντονα εγκυκλοπαιδικό χαρακτήρα οι επιστήμονες της εποχής ήσαν **‘πολυμαθείς’ άνθρωποι ή πολύπλευρα ταλέντα. Η επιστήμη, γενικά, δεν είχε πρακτικό και κοινωνικό προσανατολισμό** (Αγουρίδης)¹.

Σημαντικό στοιχείο των συγκεκριμένων χρόνων είναι να διαθέτει κάποιος **τιμή (honor)/αναγνώριση** από τον άλλον. Αυτό συναρτώνταν² (α) από την ένδοξη **γενιά** (καθώς «εκείνα» τα χρόνια, σημαντικό δεν ήταν το μοντέρνο αλλά το αρχέγονο-παραδοσιακό [πρβλ. Αρχαιολογία Ιωσήπου]), (β) την **παιδεία** (με βασικά

¹ Σημειώνει ο Σ. Χ. Αγουρίδης (Ιστορία των Χρόνων της Καινής Διαθήκης. Ελλάδα, Ρώμη, Ιουδαία: Ιστορικό και πνευματικό υπόβαθρο για τη μελέτη της Καινής Διαθήκης, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 1985⁴, 25-28) ότι την εποχή αυτή κυκλοφορούσαν ευρέως παγκόσμιες ιστορίες, **βιογραφίες, αυτοβιογραφίες, νουβέλες**, περιπέτειες, περιγραφές παράξενων και θαυμαστών πραγμάτων σε φανταστικές χώρες, Ρομαντικό Μυθιστόρημα, Μεταμορφώσεις

² Πρβλ. την πρώτη στο είδος της **Αυτοβιογραφία** του Ιωσήπου.

αναγνωστικά την *Ιλιάδα* του Ομήρου [«ΠΔ ελληνορωμαϊκού κόσμου»³] και τον Πλάτωνα⁴ [ιδίως ο *Τίμαιος*⁵ αλλά και εστίαση στη **ρητορική** [τέχνη της πειθούς]⁶] και (γ) την **αρετή** (= ανδραγαθία/αριστεία) στο γυμνάσιο (την αρένα) και τον πόλεμο. Στο ανωτέρω πλαίσιο της **φιλοτιμίας** εντάσσεται και η επίσκεψη κορυφαίων πόλεων (Αλεξάνδρεια, Αθήνα, Ρώμη) σε έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται από έντονη **κινητικότητα-περιπλάνηση** στα πλάτη της οικουμένης (6 μήνες το ταξίδι από το ένα άκρο [Γιβραλτάρ] στο άλλο [Ινδία]) αν και ταυτόχρονα εξαιρείται το μεγαλειώδες **ύψος**.

Γενικότερα τα **ΙΔΕΩΔΗ** του ελληνορωμαϊκού κόσμου εξαιρούνται στη χρυσή ασπίδα (*clipeus virtutis*) του Οκταβιανού η οποία κρεμόταν στο νέο οικό της Συγκλήτου (*Cura ioulia*): η **αρετή** (= η *ευγένεια* του συγκλητικού και κατεξοχήν η ανδρεία/ο ηρωισμός στο πεδίο της μάχης γι' αυτό και κομίζει *Victoria* και *honor*), η **δικαιοσύνη** και νομιμότητα⁷, η **επιείκεια** (όχι όμως η συγχωρητικότητα) **και η ευσέβεια** (απέναντι στους θεούς και την πατρίδα). Η τελευταία είναι μια αρετή ιδιωτική που αρμόζει κατεξοχήν στον αρχηγό της οικογένειας (πάτερ φαμίλιας), δεν απαιτεί αμοιβαιότητα και εκτείνεται πέρα των νομικών όρων. Πρότυπο ευσέβειας θεωρούνταν ο **Αινείας**, υιός της Αφροδίτης και προπάτορας της Ρώμης, και η σχέση του προς τους θεούς, τον πατέρα Αγκίστη και τον γιο του Ασκάνιο. Ο ίδιος ο Οκταβιανός στις **Πράξεις** του αυτοεπαινείται για την ανοικοδόμηση ναών και την αγάπη/φροντίδα για την πατρίδα που του έδωσε και το όνομα **πατήρ πατρίδος**. Τα χαρακτηριστικά ενός ηγέτη είναι ο πλούτος και οι νίκες/θρίαμβοι, η ειρήνη και η ευημερία του λαού, η αγάπη για την αλήθεια, την πηγή και εγγυήτρια της δικαιοσύνης, η φιλανθρωπία και ο ευεργετισμός. Μετακίνηση, έγγειος περιουσία [όχι ρευστό]

Παρά την επιφανειακή όμως ευημερία, η οποία επήλθε ως συνέπεια της διεύδυσης της Δύσης στην Ανατολή, η τελευταία ήταν τελικώς εκείνη η οποία κατέκτησε και κυριολεκτικά μάγεψε τη Δύση. Οι πολιτικές συνθήκες άφηναν τον απλό άνθρωπο, αποκομμένο από τους συμπολίτες, τη γενέθλια γη και τους προγονικούς θεσμούς⁸, έρμαιο σε απέραντες πόλεις (**αστικοποίηση**). Σχετικά με τη ζωή των πληβείων στις κοσμοπόλεις της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του R. Stark για τους κατοίκους της «Ομορφης» (όπως ονομαζόταν) Αντιόχειας παρά τω ποταμώ Ορόντη, όπου ονομάστηκαν για πρώτη φορά οι Ναζωραίοι ή Γαλιλαίοι **Χριστιανοί** αφού μετά τα Ιεροσόλυμα η συγκεκριμένη πόλη χρημάτισε κέντρο του νέου «κινήματος» (Κατά Ματθαίον, Επιστολή Ιακώβου, Ιγνάτιος, Διδαχή): *Οποιαδήποτε ακριβής σκιαγράφηση της Αντιόχειας στους χρόνους της Καινής Διαθήκης θα πρέπει να απεικονίζει μια πόλη γεμάτη με δυστυχία, κίνδυνο, φόβο, απελπισία και έχθρα. Μια πόλη όπου η μέση οικογένεια ζούσε μια άθλια ζωή σε βρώμικα και στενόχωρα καταλύματα, όπου τουλάχιστον τα μισά από τα παιδιά πέθαιναν στη γέννηση ή κατά*

³ Πρβλ. **Αινειάδα**: Αρετή+Ευσέβεια+Δικαιοσύνη+ επιείκεια (όχι συγχώρεση, ταπείνωση, κένωση).

⁴ Σημειωτέον ότι ο Πλάτων θεωρεί τον Όμηρο ανάγνωσμα ακατάλληλο για ανηλίκους, γι' αυτό και στην Αλεξάνδρεια ερμηνεύεται αλληγορικά.

⁵ Πρβλ. **Μύθος Πρόδικου: Δύο οδοί +Ηρακλής (πάθος+ύψωση)!**

⁶ Ίδιον όχι μόνον δικηγόρων-πολιτικών). Πρβλ. Β' Σοφιστική.

⁷ Εδραιώθηκαν μετά τις εμφύλιες συρράξεις με τον Αντώνιο ο οποίος προβλήθηκε ως τύραννος, ενώ ο Αύγουστος ως εκείνος που δραστηριοποιεί και πάλι δίκαιους νόμους και κυβερνά βάσει αυτών.

⁸ Αυτό το συναίσθημα αποτυπώνεται ανάγλυφα στην τέχνη αυτής της περιόδου. Ο Μ. Ανδρόνικος (Ο Ελληνικός Πολιτισμός σε Οικουμενικές Διαστάσεις, *Ιστορία Ελληνικού Έθνους Ε'*, 254-257) αναφέρει τα εξής: Ο ελληνικός πολιτισμός της προγενέστερης εποχής είχε κλείσει μέσα σε ένα ενσύνοπτο σύνολο την εικόνα του κόσμου: η πόλη, ο ναός, το άγαλμα, η τραγωδία εκφράζουν το αριστοτελικό ιδανικό του 'τελείου και όλου', αυτού που έχει 'αρχήν και μέσον και τελευταίην'. Ο ελληνιστικός κόσμος εκτινάσσει τις δυνάμεις του προς τις 'άπειρες' εκτάσεις. Όπως το κράτος, έτσι και τα έργα του πνεύματος και της τέχνης εκφράζουν τις κεντρόφυγες τάσεις που οδηγούν στις κολοσσικές συλλήψεις και στις οικουμενικές μορφές [...] Στον τομέα της τέχνης δεν είναι εύκολο να βρούμε αρχιτεκτονικά ομόλογα του Παρθενώνα, ή πλαστικές μορφές του Φειδία. Εκφράζοντας νέες δυνάμεις, η ελληνιστική εποχή τόλμησε να διαρρήξει τα κλασικά και να καινοτομήσει με τρόπο επαναστατικό αλλά γόνιμο (ελληνιστικό μπαρόκ). Κι αν οι εικόνες των θεών έχουν εκχυμωθεί, οι εικόνες των ανθρώπων αποκτούν νέα σχήματα και πρωτόγνωρη εκφραστικότητα με αποκορύφωση το πορτραίτο. Διάδοση επίσης γνωρίζει και η απεικόνιση τοπίου, της νεκρής φύσης (ρεαλισμός+νατουραλισμός)..

τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, και όπου τα περισσότερα από εκείνα τα παιδιά που επιβίωναν, έχαναν τουλάχιστον έναν γονέα πριν ενηλικιωθούν. Μια πόλη γεμάτη έχθρα και φόβο, που είχαν τις ρίζες τους στους εντόνους εθνικούς ανταγωνισμούς και επιδεινώνονταν με τη σταθερή εισροή ξένων. Μια πόλη με τέτοια έλλειψη σταθερών δικτύων διασυνδέσεων, ώστε ακόμη και τα ασημαντα γεγονότα θα μπορούσαν να προκαλέσουν τη βίαια συμπεριφορά του όχλου. Μια πόλη όπου το έγκλημα άκμαζε και οι δρόμοι ήταν επικίνδυνοι τη νύχτα. Και, ίσως πάνω απ' όλα, μια πόλη που χτυπήθηκε επανειλημμένα από **κατακλυσμικές καταστροφές**: όπου ένας κάτοικος θα μπορούσε να αναμένει κυριολεκτικά να είναι κατά διαστήματα άστεγος, υπό τον όρο ότι θα συγκαταλεγόταν στους επιζώντες. Οι άνθρωποι που ζούσαν σε τέτοιες συνθήκες θα πρέπει συχνά να απελπίζονταν. Σίγουρα δεν θα ήταν παράξενο για αυτούς να έχουν καταλήξει ότι πλησίαζε το τέλος του κόσμου. Και σίγουρα επίσης πρέπει συχνά να λαχταρούσαν ανακούφιση, ελπίδα, ουσιαστικά σωτηρία⁹.

Σημειώνει ο Κ. Γεωργούλης σχετικά με τις κοσμογονικές αλλαγές που έφερε η παγκοσμιοποίηση του Αλεξάνδρου που εγκαινιάστηκε με τις εκστρατείες και ολοκληρώθηκε με τη μονοκρατορία του Οκταβιανού Αυγούστου την εποχή της παρουσίας του Ιησού¹⁰: Είναι αφ' εαυτού φανερόν ότι ο ατομικός άνθρωπος ως πολίτης έχασε την αξιοπρέπειαν, την οποίαν είχεν εις την ανεξάρτητον πολιτικώς πόλιν. **Αισθάνεται τον εαυτόν του ως μίαν ασημαντον και αμελητέαν ποσότητα, μέσα εις το απειρομέγεθες πολιτειακόν σύνολον.** Εξ αντιθέτου η πολιτική ενότης ως συμπολιτεία ή ως βασιλείον αποκτά δυναμισμόν, τον οποίον δεν είχεν η παλαιότερα πόλις. Αι πολιτικά ενότητες διαθέτουν δυνάμεις μεγάλας και οι επί κεφαλής αυτών άρχοντες και βασιλείς αποκτούν δυναμικήν νοστροπίαν. **Καθίστανται ερασταί της δυνάμεως και αντιλαμβάνομενοι ότι η επιστήμη είναι όργανον το οποίον πολλαπλασιάζει την δύναμιν, την ευνοούν και την χρησιμοποιούν.** Η παλαιότερα πόλις ήτο ίδρυμα παιδευτικόν και εθεώρει ως ύψιστον ιδεώδες την αρετήν και την φιλοσοφικήν θεωρίαν. Αι συμπολιτείαί και τα βασίλεια των διαδόχων είναι δυναμικά συγκροτήματα, επιδιώκοντα να χρησιμοποιήσουν τας επιστήμας διά την απόκτησιν δυνάμεως. Φροντίζουν συνεπώς διά την καλλιέργειαν των θετικών επιστημών και ιδιαιτέρως της τεχνικής. Επόμενον ήτο κατόπιν τούτου να αναπτυχθούν αι επιστήμαι και η τεχνική και να παραμεληθή η δημιουργική φιλοσοφική έρευνα. Η φιλοσοφία, είπεν ο Αριστοτέλης, είναι η ασχολία τού κατ' εξοχήν ελευθέρου ανθρώπου.

Όταν, όμως, η προσωπικότης μηδενίζεται αντιμετωπίζουσα κολοσιαία κρατικά συγκροτήματα, χάνει το συναίσθημα της ελευθερίας και δεν δύναται να προχώρηση εις ελευθέραν έρευναν. Η πολιτική ζωή κατά την εποχήν των διαδόχων είχε δώσει μόνον την αρνητικήν ελευθερίαν, την απαλλαγήν από δεσμεύσεις. Είχεν όμως μηδενίσει την θετικήν και δημιουργικήν έλευθερίαν, ήτις καθιστά τον άνθρωπον ελεύθερον όχι από κάτι, άλλα προς κάτι, ικανόν να δημιουργήση κάτι. **Δι' αυτό το ιδεώδες, κατά την περίοδον την οποίαν εξέτάζομεν, δεν είναι ο φίλος της σοφίας, ο «φιλόσοφος», αλλ' ο «σοφός», εκείνος δηλαδή που ισχυρίζεται ότι κατέχει την σοφίαν. Κατά την αττικήν περίοδον η φιλοσοφία είναι δυναμικός ακοίμητος έρωσ, **διά την μεταριστοτελικήν απόκτησιν και στατική κατοχή.** Παύει ούτως η φιλοσοφία να είναι έρευνα και γίνεται «σύστημα», σύνολον γνώσεων, το οποίον ο φιλοσοφών καλείται να αφομοιώσει διά της μαθήσεως.** Η μετατροπή του ηθικού ιδεώδους επιδρά εφ' όλων των εκδηλώσεων της ζωής. Το άτομον χάνει την ενεργητικότητά του και αισθανόμενον ότι απειλείται από τον δυναμισμόν, όστις εκπορεύεται από την πολιτείαν, περιπίπτει εις παθητικότητα. Δι' αυτό το θέμα, το οποίον έχει να εκφράσει η τέχνη, γίνεται πλέον το πάθος. **Ο έρωσ παύει να είναι κοσμογονική δύναμις, όπως τον ήθελον ο Ησίοδος, ο Εμπεδοκλής, ο Παρμενίδης και ο Πλάτων και, αποβάλλων κάθε μεταφυσικόν χαρακτήρα, ταυτίζεται με το ερωτικόν πάθος της κοινής καθημερινής ζωής.** Αναφαίνεται ως νέον φιλολογικόν είδος **το ερωτικόν μυθιστόρημα.** Ο καλλιτέχνης επηρεάζεται από την ανάπτυξιν της τεχνικής. Βλέπει ως κύριον πλεονέκτημα της επιδόσεώς του την δεξιοτεχνίαν. [...] Είναι φανερόν, κατόπιν της άνω εξιστορήσεως της πνευματικής καταστάσεως, ότι εδέσποζον κατά την εποχήν τών διαδόχων αι ακόλουθοι γενικάί τάσεις: **Αι πρακτικάί ανάγκαι της ζωής εγένοντο αφορμή να αποχωρισθούν αι θετικάί επιστήμαι από την φιλοσοφίαν και να σημειώσουν μεγάλην ανάπτυξιν.** Συγχρόνως ανεπτύσσετο αλματωδώς και η τεχνική.

⁹ Αστικό Χάος και Κρίση: Η Περίπτωση της Αντιόχειας, Η Εξάπλωση του Χριστιανισμού, Μτφρ. Μ. Λουκά, Αθήνα: Άρτος Ζωής 2005 223-246, 245. Σε άλλο κεφ. του ίδιου βιβλίου εξαιρεί το θανατικό που προκαλούσαν οι λιμοί.

¹⁰ Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας 345-351.

Μία τοιαύτη όμως κατεύθυνσις της πνευματικής δραστηριότητος δεν είναι δυνατόν να μη συνοδεύεται με την ανάπτυξιν ορθολογιστικών τάσεων. Η θετική επιστήμη και ιδία η τεχνική δεν δύνανται να αναπτυχθούν αν δεν στηριχθούν εις τον ορθόν λογισμόν. Η κυριαρχούσα άρα νοοτροπία δεν ήτο δυνατόν να είναι άλλη ειμή ο **ορθολογισμός**. Υπήρχε και μία εισέτι αιτία, ήτις ηννόησε τας ορθολογιστικάς τάσεις. Όπως είπομεν ανωτέρω, ετέθη ζήτημα προσαρμογής του ατόμου προς τα μεγάλα πολιτειακά συγκροτήματα. Αλλά μία τοιαύτη προσαρμογή δύναται να γίνη μόνον **επί τη βάσει του λογικού υπολογισμού**. Ο ορθολογισμός έξαπλούται ου μόνον επί της οργανώσεως τής επιστήμης και της τεχνικής, άλλα και επί της οικονομικής και διοικητικής διαρρυθμίσεως της πολιτικής ζωής. Γίνεται δε αισθητός και εις το θρησκευτικόν πεδίο, διότι καταβάλλεται προσπάθεια να δημιουργηθή δι' ορθολογιστικών συνδυασμών μία τεχνητή θρησκεία έχουσα την αποστολήν να αναπλήρωση την εκμηδενισθείσαν πίστιν εις τους πατέρας θεούς της πόλεως. Λόγω της επικρατήσεως του ορθολογισμού η γενική μορφή της νοοτροπίας πλησιάζει εν πολλοίς προς τον κατά την νεωτέραν εποχήν αναπτυχθέντα διαφωτισμόν και εγκυκλοπαιδισμόν. **Η δευτέρα τάσις είναι ο ατομισμός**. Επειδή το άτομον αισθάνεται εαυτό μηδενιζόμενον προ του συνόλου, καταβάλλεται προσπάθεια να απόκτηση εν αίσθημα ασφαλείας έναντι των **υπερατομικών δυνάμεων**, αίτινες το απειλούν. Αναζητούνται τα μέσα, δια των οποίων θα διασκεδασθούν οι φόβοι του και θα επανακτηθή η διαταραχθείσα ψυχική του γαλήνη. Επειδή δε έχει χάσει την αίσθησιν του προορισμού του, σημειούνται επίμονοι αναζητήσεις, αίτινες έχουν ως σκοπόν να δώσουν τον **κανόνα της ηθικής ζωής**. Διά τούτο τα αναφαινόμενα κατά την εποχήν ταύτην συστήματα δεσπόζονται από την τάσιν να καθορισθή το ηθικόν ιδεώδες της ανθρωπίνης ζωής. Επειδή αφ' ετέρου σημειούται συνεχής διαταραχή της ανθρωπίνης ψυχής από έντονα πάθη, η ηθική πραγματεία θεωρεί ως υποχρέωσίν της **να καταπολεμήση την κυριαρχίαν των επί του ανθρωπίνου θυμικού**. Εντεύθεν προκύπτει ή ακράτητος τάσις προς ηθικολογίαν και φρονηματισμόν. Ως αρνητικόν υπόλοιπον των δύο ανωτέρω σημειωθεισών τάσεων απομένει ή διάγνωσις της αδυναμίας του ατόμου να προσαρμοσθή προς τον λόγον και να εύρη το ιδεώδες της ζωής του. Όταν υπεριχύση η αρνητική θέσις και η αμφιβολία, εμφανίζεται ως αντίδρασις κατά του ορθολογισμού εντόνως εκδηλούμενος σκεπτικισμός.

Για τον απλό άνθρωπο της ελληνιστικής εποχής η **σωτηρία** από το τραγικό βάρος του πόνου, των ενοχών και κυρίως θανάτου¹¹, δεν μπορούσε πλέον να αναζητηθεί ούτε στην **Πόλη και στο Νόμο της**, ούτε στη **Φύση και στο Λόγο της**¹², ούτε σε μια **θεωρητική Μεταφυσική**. Ο **κοσμοπολίτης (genus humanum)**¹³, ξεριζωμένος από την πόλη-κράτος, ζώντας ως επί το πλείστον σε μια ηθική και οικονομική εξαθλίωση¹⁴, καθώς η έγγεια ιδιοκτησία είχε μαζευτεί στα χέρια των ολίγων, ένοιωθε μια παγερή μοναξιά, την οποία προσπάθησε να αντιμετωπίσει είτε **με τον άρτο και τα θεάματα** (panem et circenses), τα οποία του πρόσφερε άφθονα η ρωμαϊκή εξουσία (πρβλ. Πειρασμούς Κυρίου), είτε με τη λατρεία της **Τύχης-Ειμαρμένης (Fortuna)**, είτε με τη **γνώση** για τη σωτηρία, που πρόσφεραν **πανάρχαια μυστήρια** της Ανατολής, τα οποία άλωσαν ακόμη και την ίδια την Ρώμη.

¹¹ Σημειώνει ο J. Holzner τα εξής: Η λυδία αυτή λίθος κάθε φιλοσοφίας και θρησκείας (sc Το πρόβλημα του πόνου) βασάνιζε και την ελληνική ψυχή. Στο βάθος δεν ήταν χαρούμενη, αλλά πονεμένη. Οι αγαπημένοι ήρωες των ποιητών, ο Αχιλλέας, ο Αίας, η Αντιγόνη, η Αλκίστη, η Ιφιγένεια, το επιβεβαιώνουν. **Όσον καιρό ή ελληνική ψυχή είχε ως ιδανικό της τον Ηρακλή, αναγνώριζαν την εξευγενιστική δύναμη του πόνου: «μέσω του πόνου, μάθε!»**. Στη φιλοσοφία του Μάρκου Αυρηλίου, η παρατήρηση της ζωής οδηγεί σε μελαγχολία, που θέτει τέρμα στην ελληνική φιλοσοφία. Το περίφημο ημερολόγιό του, «Εις εαυτόν», αποτελεί μία έκκληση για τον Σωτήρα, που δεν τον γνωρίζει. Δεν έχει παρά να συγκρίνει κανείς μ' αυτό τον χαρούμενο τόνο του Παύλου! (Παύλος (Μετάφρασις Αρχιεπ. Αθηνών Ιερωνύμου), Αθήναι 1973, 498).

¹² Ο Λόγος χαρακτηρίστηκε από τους Στωϊκούς ως τονική δύναμις, λόγος σπερματικός του φυσικού έμψυχου Ζώου, του κόσμου. Ο Στωικισμός, σύμφωνα Ζ. Σιρινελί, (Τα Παιδιά του Αλεξάνδρου. Ελληνική Γραμματολογία των ελληνιστικών, των ρωμαϊκών χρόνων και της ύστερης αρχαιότητας 334 π.Χ.-519 μ.Χ., Αθήνα: Ζαχαροπούλου 2001, 80), αποτελεί θρησκευτική ενόραση του Σύμπαντος. Ο θεός των Στωϊκών είναι παρών και στο παραμικρό τμήμα του κόσμου, σε αντίθεση με τους θεούς των Επικουρείων που ήσαν ριζικά αποκομμένοι απ' αυτόν. Είναι ανάσα ή πυρ και υπάρχει ενιαίος σε όλο το σύμπαν.

¹³ Πρβλ. Κικέρων, *De finibus* III 67.

¹⁴ Π. Στογιαννος, Αποκάλυψη και Πολιτική, *Ερμηνευτικά Μελετήματα*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 1988, 561-591, εδώ 570.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε επιτύμβιες στήλες των ελληνοιστικών απαντά η σύντμηση *nffnsnc*.

N(on) f(ui), f(ui), n(on) s(um), n(on) c(uro)

Εγώ δεν ήμουν, κατόπιν υπήρξα, τώρα δεν υπάρχω, δεν με ενδιαφέρει¹⁵

Το πρόβλημα δεν ήταν απλά πως θα ζήσω, αλλά γιατί ζω, η γνώση

τίνες ήμεν, τί γεγόναμεν

ποῦ ήμεν, [ή] ποῦ ἐνεβλήθημεν

ποῦ σπεύδομεν, πόθεν λυτρούμεθα

τί γέννησις, τί ἀναγέννησις. (Κλήμ. Αλεξ., *Εκ των Θεοδότου* 4.78,2)

Στα υπαρξιακά ερωτήματα του κοσμοπολίτη προσπάθησαν να απαντήσουν κατεξοχήν τα φιλοσοφικά ρεύματα των Στωικών και των Επικούρειων, καθώς οι *θυρεπανοίκτης* Κυνικοί (Αντισθένης, Διογένης εκ Σινώπης) φέροντας τον τρίβωνα, τη βακτηρία και την πήρα (το σακκούλι για συλλογή ελεημοσύνης) κινούνταν στο περιθώριο της «πολιτισμένης» Κοινωνίας.. Στα χρόνια της ελληνοιστικής εποχής η φιλοσοφία έπαψε πια να είναι η πύρινη στήλη που πάει μπρος καθοδηγώντας τους λιγοστούς ατρόμητους ζητητές της αλήθειας. Είναι μάλλον **ένα φορητό νοσοκομείο που πάει ξοπίσω απ' εκείνους που παλεύουν στον αγώνα της ζωής, για να περιμαζέψει τους αδύνατους και τους τραυματίες¹⁶**. Στα φιλοσοφικά ρεύματα της περιόδου αυτής και των αιώνων που ακολούθησαν αντίθετα προς τα συστήματα της κλασικής φιλοσοφίας που έχουν θεωρητική υφή βάραινε περισσότερο ο **παραμυθητικός και πρακτικός χαρακτήρας των** καθώς αυτά δεν στόχευαν απλώς στον ορισμό της αλήθειας και της αρετής, και πώς κατ' επέκτασιν ο άνθρωπος μπορεί να τις κατακτήσει, αλλά αποσκοπούσαν στην **παροχή τρόπων συμπεριφοράς, μέσω των οποίων η ζωή των ανθρώπων θα ήταν δυνατόν να ανακουφιστεί από την αγωνία, την ανασφάλεια, την δυστυχία**.

Βεβαίως η φιλοσοφία στην εποχή του Παύλου¹⁷ δεν αφορούσε σε μια ελίτ του πνεύματος που αρεσκόταν σε διανοητικές πτήσεις. Διαριούνταν (α) στη φυσική (όπου εντασσόταν και η θεολογία), (β) την ηθική και (γ) τη λογική. Αποτελούσε υπόθεση λαθημερινή (street level activity) στα **δείπνα** και στις επιστολές και συνδεόταν με την καθημερινή ζωή (**λάιφ στάιλ**). Δεν ήθελε να ερμηνεύσει μόνον τον κόσμο και ιδίως τον άνθρωπο **αλλά και να τον αλλάξει**. Η μεγάλη έμφαση στη φιλοσοφία των ελληνορωμαϊκών χρόνων δινόταν ιδίως στη ηθική που αποσκοπούσε στην ευδαιμονία και είχε **ατομιστικό** χαρακτήρα και **ορθολογική μέθοδο**. Απουσιάζει στο «λεξιλόγιό της» η κενωτική-θυσιαστική αγάπη χάριν του «άλλου», η ταπείνωση, αλλά και οι έννοιες συνείδηση και θέληση¹⁸.

Η **ευδαιμονία**, σύμφωνα με τους **Στωικούς** (< Ποικίλη Στοά στην πολυσύχναστη Αγορά)¹⁹, επιτυγχάνεται όταν ο άνθρωπος αναχωρεί τροπικά από τον κόσμο, απελευθερώνεται από τα εξωτερικά πράγματα και τα άλογα πάθη και βυθίζεται στον εαυτό του (πρβλ. Βουδισμό-Ινδουισμό). Οφείλει να ζει **κατά φύση/λόγο**.

¹⁵ Σύμφωνα με τον Σιρινελί (ό.π.73) ο Επίκουρος σημείωνε σχετικά το **θάνατο: όταν μεν ζούμε, δεν υφίσταται θάνατος, όταν δε έρθει η σειρά του να εμφανιστεί, δεν υπάρχουμε εμείς. Ποιος ο λόγος, άρα, να τον φοβόμαστε;**

¹⁶ Θ. Ν. Πελεγράνης, *Οι Πέντε Εποχές της Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 1998³, 104-5.

¹⁷ Η Φ. **δεν είχε ως κέντρο της την Αθήνα**, που σε κάθε περίπτωση παρέμεινε γοητευτική για νεαρούς όπως ο Κικέρων, ο Οβίδιος και ο Οράτιος (Ακαδημία Πλάτωνος, Λύκειο Αριστοτέλους, Κήπο Επίκουρου στην **Ιερά** Οδό). Ζήνων (Φοινίκη+σπερμολόγος+καινή διδαχή-ασκητισμός). Μουσώνιος Ρούφος+Επίκτητος [Ιεράπολις+σκλάβος+χλωός].

¹⁸ Επιπλέον, ο άνθρωπος δεν είναι αλλά ότι αποτελεί **κύτταρο ενός ευρύτερου σώματος**. (σύμπαν=σώμα – συμπάθεια/απάθεια- **προσωπικός δαίμων**- θεωρία+εξήγηση του κόσμου-δοξολογία- υιοί Θεού). **Βασικοί όροι της φιλοσοφίας: Συμπάθεια + Κοινωνία+ Οικείωση**.

¹⁹ Τότε κυρίαρχο (τρέντυ) σύστημα ο στωικισμός σε αντίθεση προς ό,τι συμβαίνει σήμερα που επικρατεί το πνεύμα του «Επικούρου».

Καταδύχθηκε αλλά κατόπιν κατέλαβε τον θρόνο της Ρώμης μέσω του Μάρκου Αυρηλίου. Και σήμερα, όταν λέμε ότι κάποιος φιλοσοφεί, μάλλον υπονοούμε ότι αντιμετωπίζει «στωικά» την τύχη.

Αυτή η διατύπωση δεν έχει κάποια οικολογική χροιά αλλά σημαίνει να συνειδητοποιήσει κάποιος ότι το **απρόσωπο πύρινο πνεύμα** που διαπερνά και μορφοποιεί ως σπερματικός λόγος τον Παν²⁰, έχει ως έδρα του του το νου, το λόγο. Έτσι θα κατανοήσει ποια από αυτά που τον περιβάλλουν είναι *ἐφ' ἡμῖν* και ποια δεν είναι, οπότε θεωρούνται *ἀπροαιρετικά, ἀλλότρια, ἀδιάφορα* και δεν συμβάλλουν στην εσωτερική ελευθερία. Όποιος είναι ικανός να σκεφθεί 'λογικά' και συνδυάσει τη **θέα** των πάντων με την **ερμηνεία** και τη **δοξολογία** είναι ελεύθερος. Χρησιμοποιούν (α) την **εικόνα του ηθοποιού**, ο οποίος οφείλει πάνω στο σανίδι να παίζει καλά το ρόλο που του επιφυλάσσει η Τύχη/Πρόνοια με τη συνείδηση ότι μόλις πέσουν τα φώτα θα είναι ένας απλός βροτός μόνος με τον **δαίμονά** του (υιός Θεού) (Επίκτητος, *Εγχ.* 17). Επιλέγουν ακόμη (β) την **εικόνα του σκύλου** που έχει δεθεί **σε ένα κάρο (Ιππόλυτος, Κατά πασών αιρέσεων έλεγχος Α' 21)**. Είτε σέρνεται από την Ειμαρμένη είτε ακολουθεί εκούσια τρέχοντας έχοντας τοποθετήσει ως ηνίοχο του θυμικού και του επιθυνητικού του τον λόγο.

Αυτή η στωική **ατομιστική** ηθική²¹, με σημείο αναφοράς τον απρόσωπο λόγο, που αναφέρεται σε **καθήκοντα** και **κατορθώματα**, συμπυκνώνεται είτε στο *ἀπέχου και ανέχου* (αυτονόμηση από τον κόσμο και τον χρόνο [**αυτάρκεια**]), είτε στο *Θα ζεις ανάμεσα στους ανθρώπους σαν θεός* (θεοποίηση της ανθρωπίνης σκέψης). Αποδεικνύεται, όμως, αδιέξοδη καθώς ο άνθρωπος κλείνει τα μάτια στη σκληρή πραγματικότητα και καταφεύγει με κάποια φαινομενική ελευθερία σε έναν κόσμο εσωτερικά διεσπασμένο και κομματιασμένο. Απορρίπτει με διαλεκτική οξύνοια κάθε εξωτερικό περιορισμό, δέσμευση ή τύχη, και παρόλα αυτά δεν μπορεί να ελευθερωθεί από τη διάσπαση και το σχίσμα που επικρατεί στη σκέψη και τη θέλησή του, παραμένοντας **αιχμάλωτος του εαυτού του, του δυστυχημένου πλανερού εγώ του**²². Η αταραξία του Επικούρου και η απάθεια της Στοάς είναι δίδυμες αδελφές και θυγατέρες της απελπισίας (*Lightfoot*). Η αυτοκτονία προβάλλει ως η ύστατη προσπάθεια φυγής και ελευθερίας²³. Η πόρτα πάντα είναι πάντα ανοικτή για να αναχωρήσει από τον κόσμο μέσω της αυτοχειρίας. Το μοντέλο **του σοφού**, παρότι σε πολλά σημεία ταυτίζεται με τον άγιο των ελληνορωμαϊκών χρόνων **Σωκράτη**, είναι **ουτοπικό**, όπως και η ιδανική πολιτεία²⁴.

Ο φιλάσθενος **Επίκουρος** (341-270 π.Χ.), Αθηναίος από τη Σάμο, άρχισε να ασχολείται με τη φιλοσοφία σε ηλικία δεκατεσσάρων μόλις ετών, όταν άκουσε κάποιον γραμματικό να ερμηνεύει τον στίχο του Ησιόδου *ἐν ἀρχῇ ἐγεννήθη το χάος*, οπότε και ο ίδιος ρώτησε: *ἀλλὰ τὸ χάος πόθεν ἐγεννήθη;* Αυτός ο φιλόσοφος, ο οποίος, όπως διαφαίνεται από τη Διαθήκη του, ήταν ευσεβής²⁵, θεωρούσε ότι οι θεοὶ υπάρχουν. Είναι αιώνιοι και ἀφθαρτοί με σώματα λεπτοφυή και φωτεινά και κατοικούν στους «μετακοσμίους», στη σιγουριά των άδειων χώρων που παρεμβάλλονται ανάμεσα στους άπειρους κόσμους. Απολαμβάνουν τη μακαριότητα και την αθανασία τους, αδιαφορώντας για μας. Δεν αρμόζει στους αιώνιους και μακάριους θεούς να ασχολούνται με τον φθαρτό κόσμο και τη μικρότητα των ανθρώπων. Όποιος πίστευε τέτοια πράγματα στην πραγματικότητα ασεβούσε στους θεούς διότι τους κατέβαζε στο επίπεδο του κόσμου²⁶. Συνεπώς δεν υπάρχει Δημιουργός του

²⁰ Έξεις στα φυτά, φύσις στα ζώα, λόγος/λογικό στον άνθρωπο που στέκεται όρθιος και διαθέτει «γλώσσα».

²¹ Πρβλ. R. Bultmann, *Das Urchristentum*, München und Zürich 1985, 169-181.

²² J. HOLZNER, Πάυλος, 306.

²³ Ο.π. 496.

²⁴ Ιουδαϊσμός (Ι.) + Στωικισμός= Όπως αποδεικνύεται από τη Σοφία Σολομώντος, στον Ι. το πνεύμα/η Σοφία δεν εντοπίζεται στον καθένα αλλά σε όποιον ακολουθεί την Τορά, εφαρμόζοντας το θέλημα του Θεού στην καθημερινότητά του. Επίσης δικαίωση-επισκοπή παρέχεται σε όποιον υπομείνει μέχρι εσχάτων το διωγμό. Τέλος ο Θεός λειτουργεί καταλυτικά στην Ιστορία μέσω της Εξόδου όταν και κυριολεκτικά επιστρατεύονται τα τέσσερα στοιχεία της φύσης στον απελευθερωτικό αγώνα. Έτσι με ρούχα της γκαρνταρόμπας του στωικισμού (που δανείστηκε και ο χριστιανισμός) ντύνεται η μονοθεϊστική πίστη.

²⁵ Η μομφή που προσάπτεται στους Επικουρείους για αθεΐα είναι παλιά. Βλ. Κικέρων, *De nat. deor.* 1.43- Πλούτ. *Προς Κολώτην* 31. Είναι, όμως, λανθασμένη η άποψη ότι η διδασκαλία του Επικούρου είναι συγκεκαλυμμένος αθεϊσμός. Βλ. Albrecht, *Ιστορία Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας* 337.

²⁶ *Ἐὰ δέ σοι συνεχῶς παρήγγελον, ταῦτα καὶ πράττε καὶ μελέτα, στοιχεῖα τοῦ καλῶς ζῆν ταῦτ' εἶναι διαλαμβάνων. Πρῶτον μὲν τὸν θεὸν ζῶν ἀφθαρτον καὶ μακάριον νομίζων, ὡς ἡ κοινὴ τοῦ θεοῦ νόησις ὑπεγράφη, μηθὲν μῆτε τῆς ἀφθαρσίας ἀλλότριον μῆτε τῆς μακαριότητος ἀνοίκειον αὐτῷ πρόσαιπε· πᾶν δὲ τὸ φυλάττειν αὐτοῦ δυνάμενον τὴν μετὰ ἀφθαρσίας μακαριότητα περὶ αὐτὸν δόξαζε. θεοὶ μὲν γὰρ εἰσὶν· ἐναργῆς γὰρ αὐτῶν ἔστιν ἡ γνῶσις· οἴους δ' αὐτοὺς οἱ πολλοὶ νομίζουσιν, οὐκ εἰσὶν· οὐ γὰρ φυλάττουσιν αὐτοὺς οἴους*

σύμπαντος, ούτε αιτιοκρατία²⁷. Το ίδιο ανύπαρκτες είναι και οι μεταθανάτιες τιμωρίες, αφού δεν υπάρχει αθάνατη ψυχή²⁸ που να υπόκειται στη θεία δίκη²⁹. Η ευτυχία του βροτού ταυτίζεται με την επίτευξη εκείνης της ηδονής που δεν αποβλέπει στο εφήμερο αλλά στη μακαριότητα όλου του βίου, ο οποίος εξαντλείται στο ενθάδε χωρίς να εκτείνεται σε κάποιο επέκεινα³⁰: *ὅταν οὖν λέγωμεν ἡδονὴν τέλος ὑπάρχειν, οὐ τὰς τῶν ἀσώτων ἡδονὰς καὶ τὰς ἐν ἀπολαύσει κειμένας λέγομεν, ὡς τινες ἀγνοοῦντες καὶ οὐχ ὁμολογοῦντες ἢ κακῶς ἐκδεχόμενοι νομίζουσιν, ἀλλὰ τὸ μήτε ἀλγεῖν κατὰ σῶμα μήτε ταραττεσθαι κατὰ ψυχὴν* (Διογ. 10.131)³¹. Αυτή η απόλαυση της αιωνιότητας στον πεπερασμένο χρόνο πραγματοποιείται με την ανάσχεση της παράφορης φύσης των «κατὰ κίνησιν» ηδονών (χαράς-ευχαρίστησης) και την επιδίωξη των «καταστηματικών» (εν ηρεμία), δηλ. της **αταραξίας**. Το τετραφάρμακο για την επίτευξη αυτής (της αταραξίας) είναι: **ἄφοβον ὁ θεός, ἀνύποπτον ὁ θάνατος** και τὰγαθὸν μὲν εὐκτητον τὸ δὲ δεινὸν εὐκαρτέρητον (Φιλόδ. Προς Στωικούς· Ηράκλ., Πάπ. 1005, στήλ. 5.1.7). Ιδιαίτερη αξία έδινε ο Επίκουρος στη **φιλία**, η οποία δεν είναι πολιτική, αλλά προσωπική, και δε φείδεται ακόμη και του θανάτου υπέρ του συντρόφου (Διογ. 10.121). Ενώ το σύνθημά της Σχολής του ήταν το **Λάθε βιώσας** (να ζει κανείς αφανώς αρνούμενος κάθε περιττή σχέση από τον γάμο μέχρι την πολιτική ζωή)³², στον Κήπο του (μεταξύ της πόλης και της Ακαδημίας) ζούσαν λιτά και κοινοβιακά, χωρίς

νοοῦσιν. **ἀσεβῆς δὲ οὐχ ὁ τούτων πολλῶν θεοῦς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων.** οὐ γὰρ προλήψεις εἰσὶν ἀλλ' ὑπολήψεις ψευδεῖς αἱ τῶν πολλῶν ὑπὲρ θεῶν ἀποφάσεις. ἔνθεν αἱ μέγιστα βλάβαι [αἴτια τῶν κακῶν] ἐκ θεῶν ἐπάγονται καὶ ὠφέλεια. ταῖς γὰρ ἰδίαις οἰκειούμενοι διὰ παντός ἀρεταῖς τούτοις ὁμοίους ἀποδέχονται, πᾶν τὸ μὴ τοιοῦτον ὡς ἀλλότριον νομίζοντες (Επιστολή προς Μενουκία 123-124).

²⁷ Πρβλ. Σιρινελί, *Τα Παιδιά του Αλεξάνδρου* 73-76.

²⁸ Σύμφωνα με τον Κάκτο, *Επίκουρος* 23, ως προς τη γένεση των έμβιων όντων ο Επίκουρος συμφωνεί με τον Εμπεδοκλή και παραδέχεται ότι τα έμβια γεννήθηκαν από τη γη στην αρχή ήσαν όλα τέρατόμορφα και με τον χρόνο από αυτά επέζησαν μόνο όσα ήσαν βιώσιμα, μεταξύ των οποίων και ο άνθρωπος που σιγά σιγά αναπτύχθηκε. Για την ψυχή ο Επίκουρος πιστεύει πώς είναι «σώμα λεπτομερές», παρεμφερές προς το θερμό πνεύμα, που αποτελείται από άτομα λεία και στρογγυλά, παρόμοια με τα άτομα του πυρός. Η ψυχή αυτή, το άλογο μέρος, διαπερνά όλο το σώμα του έμβιου και είναι η αιτία της αίσθησης. Η ψυχή του ανθρώπου, όμως, έχει και λογικό μέρος, το οποίο διαφέρει κατά πολύ από το άλογο ως προς τη λεπτότητα των ατόμων που το αποτελούν. Το λογικό μέρος της ψυχής εδρεύει στον θώρακα και σ' αυτό οφείλονται όλες οι ανώτερες ψυχικές λειτουργίες. Τις ικανότητες αίσθησης, διάνοησης και κίνησης τις αντλεί η ψυχή από τη φύση του σώματος που την περιέχει, γι' αυτό και με τη διάλυση του σώματος κατά τον θάνατο διαλύεται και η ψυχή, οπότε δεν αισθάνεται ούτε διανοείται πλέον. Σύμφωνα με τον Επίκουρο, λοιπόν, η ψυχή του ανθρώπου, όπως και κάθε ζώου, είναι θνητή.

²⁹ Vegetti, *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας* 281.

³⁰ Πρβλ. Διογ. 10.128: *καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν εἶναι τοῦ μακαρίως ζῆν· ταύτην γὰρ ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικὸν ἔγνωμεν, καὶ ἀπὸ ταύτης καταρχόμεθα πάσης αἰρέσεως καὶ φυγῆς καὶ ἐπὶ ταύτην καταντῶμεν ὡς κανόνι τῷ πάθει πᾶν ἀγαθὸν κρίνοντες.* Αλλού τονίζει: *μειζίονα ἡδονὰς εἶναι τὰς τῆς ψυχῆς.*

³¹ Η διάκριση μεταξύ των επιθυμιών γίνεται μέσω της φρονήσεως. Πρβλ. *Κύρια Δόξαι* 31: *Ἀναλογιστέον δὲ ὡς τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν εἰσὶ α) φυσικαί, αἱ δὲ β) κεναί, καὶ τῶν φυσικῶν i) αἱ μὲν ἀναγκαῖαι, ii) αἱ δὲ φυσικαὶ μόνον· τῶν δὲ ἀναγκαίων αἱ μὲν 1) πρὸς εὐδαιμονίαν εἰσὶν ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ 2) πρὸς τὴν τοῦ σώματος ἀοχλησίαν, αἱ δὲ 3) πρὸς αὐτὸ τὸ ζῆν. τούτων γὰρ ἀπλανῆς θεωρία πᾶσαν αἴρεσιν καὶ φυγὴν ἐπανάγειν οἶδεν ἐπὶ τὴν τοῦ σώματος ὑγίειαν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, ἐπεὶ τοῦτο τοῦ μακαρίως ζῆν ἐστὶ τέλος.*

³² Η ευδαιμονία του ανθρώπου επιτυγχάνεται όταν ο άνθρωπος δεν συνταράσσεται ούτε από τον πόνο, ούτε από τις πολιτικές περιπέτειες, ούτε από τις μεταφυσικές ανησυχίες. Πρβλ. Πελεγρίνη, *Οι Πέντε Εποχές*, 108: *να τρώς λίγο από το φόβο της δυσπεψίας, να πίνεις λίγο για να μην κακοξυπνήσεις, ν' αποφεύγεις την πολιτική και τον έρωτα και όλες τις βίαιες πράξεις, να μην προσφέρεις ομήρους στην μοίρα αποκτώντας γυναίκα και παιδιά [...] και προπάντων να ζεις έτσι ώστε ν' αποφεύγεις το φόβο.* Σχετικά με το θάνατο σημειώνει ο Επίκουρος: *τὸ φρικωδέστατον οὖν τῶν κακῶν ὁ θάνατος οὐθὲν πρὸς ἡμᾶς, ἐπειδήπερ ὅταν μὲν ἡμεῖς ὤμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν, ὅταν δὲ ὁ θάνατος παρῆ, τόθ' ἡμεῖς οὐκ ἐσμέν (= ὅταν μεν ζούμε, δεν υφίσταται θάνατος, όταν δε έρθει η σειρά του να εμφανιστεί, δεν υπάρχουμε εμείς. Ποιος ο λόγος, άρα, να τον φοβόμαστε; Προς Μενουκία 125-126).* Τα τελευταία λόγια της ζωής του ήταν: *τὴν μακαρίαν ἄγοντες καὶ ἅμα τελευτῶντες ἡμέραν τοῦ βίου ἐγράφομεν ὑμῖν ταυτί· στραγγουρικὰ τε παρηκολούθει καὶ δυσεντερικὰ πάθη ὑπερβολὴν οὐκ ἀπολείποντα τοῦ ἐν ἑαυτοῖς μεγέθους· ἀντιπαρετάττετο δὲ πᾶσι τούτοις τὸ κατὰ ψυχὴν χαῖρον ἐπὶ τῆ τῶν γεγονότων ἡμῖν διαλογισμῶν μνήμη· σὺ δὲ ἀξίως τῆς ἐκ μειρακίου παραστάσεως πρὸς ἐμὲ καὶ φιλοσοφίαν ἐπιμελοῦ τῶν παιδῶν* (Προς Ιδομενέα· Διογένης, 10.22.5). Στις 20 κάθε μηνός τελούνταν συμπόσιο ως μνημόσυνο στον φίλο του Μητρόδωρο. Γι' αυτό σύμφωνα με κάποιους ιστορικούς, οι Επικούρειοι αποκαλούνταν **Εικαδεῖς/Εικαδισταί**. Μετά το θάνατο του Επικούρου ετιμάτο ως

όμως κοινοκτημοσύνη (αφού αυτό δήλωνε απιστία και όχι πίστη), σε ατμόσφαιρα φιλίας και ψυχ-αγωγίας Έλληνες και ξένοι ομοϊδεάτες, ακόμη και δούλοι και εταίρες (γελᾶν ἄμα δὴ καὶ φιλοσοφεῖν· Επικ., Προσφών. 41)³³. Η «ποιμαντική» προέβλεπε άσκηση (στον τρόπο ζωής που εγκαινίασε ο φιλόσοφος) και θεραπεία (μέσω προσωπικών διαλόγων με λογοδοσία και συμβουλευτική). Μάλιστα υπήρχε ανταλλαγή επιστολών και επισκέψεων μεταξύ του Επίκουρου και των «κοινοβίων» του στα αιγαιοπελαγίτικα νησιά και τη Μικρά Ασία (πρβλ. Πάυλος). Παράλληλα το κήρυγμα της ηδονής διαστρεβλωμένο κατέστη δημοφιλές στις μάζες, στις οποίες κυριαρχούσε το σύνθημα: *φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν* (Α' Κορ. 15, 32)³⁴. Στα τέλη του 1^{ου} αι. μ.Χ., όταν γράφονται οι Πράξεις, ο Επικουρισμός έχει ήδη από την εποχή του Κικέρωνα κυριαρχήσει στη Ρώμη.

ΘΡΗΣΚΕΙΕΣ Όσον αφορά στο θέμα θρησκεία, το ζητούμενο δεν ήταν τόσο τι πιστεύεις όσο **τι κάνεις** για να εξασφαλίσεις την *Ειρήνη των Θεών* (Pax Deorum), ήτοι να μην ξεσπάσει η οργή τους: Το βασικό στοιχείο της θρησκείας ή μάλλον των θρησκειών (σε πληθυντικό) ήταν η Θυσία-Τελετουργία (σχέση δούναί και λαβείν και με τους θεούς) και επιπλέον οι **χρησμοί** (πέταγμα πτηνών επιθετικών, εντόσθια θυμάτων, θρόισμα φύλλων, αστραπές, κομήτες, όνειρα) και η ερμηνεία προφητειών [Σιβυλικοί χρησμοί]. Η **θρησκεία** δεν ήταν ένα ατομικό-ιδιωτικό χόμπυ κάποιων ωρών του Σαββατοκύριακου **που εν πολλοίς αφορά στο μέλλον αλλά ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την Πολιτική. Οι θρησκείες συνιστούσαν τις ράγες για να μην παρεκλίνει και καταστραφεί** το τρενάκι της πολιτικής. **Δεν νοούνταν πόλεμος, γάμος, επιχειρηματική δράση (μπίζνες), αναχώρηση** πλοίου χωρίς επερώτηση των θεών (μέσω θυσίας, αστέρες). Ο ίδιος ο Σωκράτης, που καταδικάστηκε επειδή εισήγαγε *καινά δαιμόνια* (γεγονός που αποδεικνύει ότι η ελληνική θρησκεία κατ' ουσίαν δεν χαρακτηριζόταν από άπλετη ανοικτότητα-ανεκτικότητα, όπως κάποιοι ισχυρίζονται) θυσίασε πετεινό στον Ασκληπιό λίγο πριν πει το κώνειο. Ναός και Παλάτι συνδεόταν άρρηκτα καθώς ο Αυτοκράτωρ (που σύμφωνα με την προπαγάνδα καταγόταν από τον θεό [Απόλλωνα]) ήταν και ο μέγιστος Αρχιερέυς. Η θρησκεία δεν συνδυαζόταν με ιερό βιβλίο ούτε με την ηθική. Με αυτά τα κριτήρια ο χριστιανισμός που δεν είχε ιερούς χώρους, θεωρήθηκε ή/και ως φιλοσοφία ή/και ως **εταιρεία**. Έντονη ήταν η τάση του ενοθείσμου (της λατρείας ενός ύψιστου Θεού). Επίσης δεν λατρεύονταν τόσο οι κλασικές θεότητες όσο αυτές που μπορούσαν «ζώντας ανάμεσα στους ανθρώπους» να προσφέρουν σωτηρία από τον πόνο (πρβλ. Ηρακλής) και τις θλίψεις (Ασκληπιός/Μεγάλη Μάνα) αλλά και μεταθανάτια ευδαιμονία (Διόνυσος). *Εισαγωγή ανατολικών θεοτήτων.*

Σωτήρ ο ίδιος ο φιλόσοφος. Ο Λουκρήτιος μάλιστα τον θεωρεί θεό (*De rerum natura* 5.8) ως χορηγό - σωτήρα της ζωής, ως απελευθερωτή της δεισιδαιμονίας και δωρητή ενός εντυχισμένου βίου. Βλ. Albrecht, *Ιστορία Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας* 337.

³³ *Γελᾶν ἄμα δεῖ καὶ φιλοσοφεῖν καὶ οἰκονομεῖν καὶ τοῖς λοιποῖς οἰκειώμασι χρῆσθαι καὶ μηδαμῆ λήγειν τὰς ἐκ τῆς ὀρθῆς φιλοσοφίας φωνὰς ἀφιέντας.*

³⁴ Μπενάκη, *Η Ελληνική Φιλοσοφία των Πρώτων Χριστιανικών Αιώνων 434: Στους αιώνες της αυτοκρατορίας, δηλαδή τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, ο Επικουρισμός δεν ανέδειξε καμιά προσωπικότητα πού θα μπορούσε να συγκριθῆ με τον Σενέκα ή τον Επίκτητο, έμεινε όμως, αν και εξασθενημένος, ο κύριος αντίπαλος του Στωικισμού και η συνεπέστερη αντίδραση στη δεισιδαιμονία και δαιμονολατρία των πολλών. Οπωσδήποτε η διδασκαλία του Επικούρου — συνδεδεμένη πάντα με το πρόσωπο του δημιουργού της, που αναφέρεται από τους μεταγενέστερους πολύ πιο συχνά από ό,τι άλλοι ιδρυτές φιλοσοφικών σχολών— είναι και την εποχή αυτή πολύ γνωστή, όπως μαρτυρούν οι φιλόσοφοι της Νέας Στοάς καθώς και ο Πλούταρχος, ο Λουκιανός, ο Διογένης Λαέρτιος και οι Πατέρες της Εκκλησίας. Όλοι αυτοί μαζί με την πολεμική τους κατά του Επικουρισμού προσφέρουν χρήσιμες συμπληρώσεις στις γνώσεις μας για τη διδασκαλία του Επικούρου. [...] Στην «αγέλη των Επικούρειων» κατατάσσει τον εαυτό του ο Τίτος Λουκρήτιος Κάρος (95-55 π.Χ.), που παρέχει με το ποίημά του *De rerum Natura* στα Λατινικά την πιο πιστή έκθεση του Επικουρισμού, και ο Οράτιος (65-8 π.Χ.). Ο Albrecht, *Ιστορία Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας* 319, σημειώνει ότι ο Λουκρήτιος στο *Περί Φύσεως* έργο του αποσκοπεί στην υπερνίκηση του παραλυτικού φόβου των θεών τῆς δεισιδαιμονίας και δεν σταματά ούτε μπροστά στην κρατική λατρεία. Η pietas δε συνίσταται στην ακατάπαυστη επιτέλεση επιφανειακών θυσιών και τελετουργιών αλλά στην ικανότητα να παρατηρούμε τα πάντα με ειρηνικό πνεύμα (5.1198-1203). Σε αντίθεση προς την αληθινή ευσέβεια που είναι ζευγαρωμένη με την ειρήνη της ψυχῆς, από την άγνοια προκύπτει σφαιερή δεισιδαιμονία, όπως π.χ. μπροστά στην αστραπή και άλλες απειλές της ύπαρξῆς μας (5.1161-1240). **Τίποτε δεν μπορεί να γεννηθεί από το μηδέν και τίποτε να καταλήξει στο μηδέν** (1.149-264).*

ΜΥΣΤΗΡΙΑ: Η μοναξιά και η απελπισία έσπρωξε πολλούς ανθρώπους να βρουν κάποια παρηγοριά στα σκοτεινά άδυτα των μυστηριακών τελετών σε λατρείες δαιμονικών, κατά τον Πλούταρχο, θεοτήτων. Δημοφιλείς για τις μάζες έγιναν οι λατρείες της Ίσιδος και του Οσίριδος, του συριακού Άδωνη, η φρυγική λατρεία του Άττη και της Κυβέλης και η περσική λατρεία του Μίθρα, όπου όμως συμμετείχαν μόνον άνδρες. Οι μυστηριακές αυτές θεότητες σε αντίθεση με τις κλασικές παραδοσιακές θεότητες, **υπόκεινταν στο πάθος και τον θάνατο**³⁵, και ακολουθώντας τον αέναο κύκλο της φύσης παρείχαν μια **ψευδαίσθηση** παροδικής ανάστασης³⁶, αφού και οι ίδιοι οι θεοί ήταν εγκλωβισμένοι στο φαύλο κύκλο του χρόνου και του θανάτου. Ο ιεροφάντης διακηρύσσει στη Λειτουργία του Μίθρα: **Θαρρείτε μῦσται τοῦ θεοῦ τοῦ σεσωσμένου, ἔσται γὰρ ὑμῖν ἐκ πόνων σωτηρία.** Η συμμετοχή στις λατρείες αυτές δεν ήταν αποκλειστική, ενώ οι κοινωνικές ή φυλετικές διακρίσεις στις οποίες στηριζόταν η ρωμαϊκή πυραμίδα εξουσίας, δεν έπαιζαν στις περισσότερες από αυτές ρόλο. Το τέλος της λατρείας, στην οποία πρωταγωνιστούσε το αναπαριστούμενο δράμα (και όχι τόσο ο κηρυγματικός λόγος), ήταν **η θέωση**³⁷, μέσω της ενδύσεως του ιματίου της θεότητας ή της συμμετοχής σε γεύμα (πόση από το ιερό κύπελλο, τον *κυκεώνα*).

Έντονη ήταν τα ελληνιστικά χρόνια και η επίδραση της αστρολογίας και της **μαγείας**³⁸. Όταν ο κόσμος θεωρείται ως μια παγερή ξενιτιά και εξορία, τότε η πατρίδα αναζητείται στους 'αστέρες' και η μακαριότητα βρίσκεται στη **θεωρία του κόσμου** του ουρανού, η οποία πραγματοποιείται ακόμα και στα ξένα (Επίκτητος, Σενέκας). Αντί του δυαλισμού μορφή-ύλη/ ύλη-αίσθηση, κυριαρχεί πλέον αυτός του επίγειου και του αστρικού κόσμου. Ο θαυμαστός χορός των αστερών προσδιορίζει την ασταθή πορεία του 'κάτω κόσμου' και εκεί καταλήγει η ψυχή. Τα αστέρια κυριαρχούν στον κόσμο, επειδή κυριαρχούν στον χρόνο (Αιών), ο οποίος αποκτά περιοδικότητα και επιτρέπει την εσχατολογία-προσοδοκία μιας χρυσής εποχής (η εβδομάδα γίνεται 'πλανητική'). **Ο ανίκητος θεός ήλιος ενσαρκώνει τη ενοθεϊστική τάση της εποχής και ονομάζεται με τα ξένα για τους κλασικούς Έλληνες επίθετα 'ύψιστος', 'παντοκράτωρ'.** Τελικά κυρίαρχη του κόσμου των θεών και των ανθρώπων αναδεικνύεται η Ειμαρμένη/η Τύχη, την οποία κανείς πρέπει να αποδεχτεί³⁹. Αυτό αποτυπώνεται ανάγλυφα στην κλασική στωική προσευχή: **ἄγου δέ μ', ὦ Ζεῦ, καὶ σύ γ' ἢ Πεπρωμένη, ὅποι ποθ' ὑμῖν εἰμι διατεταγμένος** (Οδήγησέ με Δία και συ σοφή Μοίρα, εκεί που σύμφωνα με τη θέλησή σας πρέπει να βρίσκομαι). Και στη συνέχεια συμπληρώνει ότι είναι σοφός κι έχει γνωρίσει τον Θεό όποιος συμμορφώνεται με τη σκληρή μοίρα.

ΚΑΙΣΑΡΟΛΑΤΡΙΑ Ειδικότερα το *Ευαγγέλιο* (όρος που σήμαινε εκτός των άλλων τα γενέθλια του Αυγούστου [23.09]) καταγράφηκε σε χρόνους αυτοκρατορικούς ιδιαίτερα κρίσιμους, οι οποίοι χαρακτηρίζονται κυρίως από την ύβρη - θεοποίηση των αυτοκρατόρων (ταύτιση του **Καλλιγούλα και του Δομιτιανού** με τον Δία, του Νέρωνα με τον Απόλλωνα και ταυτόχρονα οικοδόμηση γιγαντιαίων ανακτόρων στη Ρώμη, όπως ο *Χρυσός Οίκος του Νέρωνα*, το *Κολοσσαίο και το παλάτι του Δομιτιανού* με κοσμικό συμβολισμό), από οδυνηρές εμπειρίες (εμφύλιος Πόλεμος, έκρηξη Βεζουβίου), από σημεία οικονομικής κατάρρευσης αλλά και από ένα φόβο των υποταγμένων που οδηγούσε σε αναζήτηση παρηγοριάς στον χώρο της θρησκείας, των *Μυστηρίων και των διαφόρων φιλοσοφικών συστημάτων που λειτουργούν ως ανταγωνιστές της θρησκείας στο να οδηγήσουν*

³⁵ Ζητούμενο όχι τι κάνεις αλλά τι ζεις-βιώνεις, πώς αναγεννάσαι (σπόρος, ταυροβόλιο).

³⁶ Πρβλ. E.Lohse, *Umwelt des Neuen Testaments*, Göttingen 1989, σ.172-173. Με την υποτίμηση και δαιμονοποίηση της ιστορίας και της σάρκας οι κατ' ουσία μυστηριακές αυτές τελετές ενέτειναν το τραγικό αίσθημα της φυλάκισης σε έναν κόσμο άκοσμο και άξενο. Γι' αυτό και το σύνθημα το οποίο κυριαρχούσε ήταν αυτό που επισημαίνει ο Παύλος στο Α' Κορ.15, 32 και απαντά σε μια επιτύμβια στήλη ενός επικούρειου: *φάγωμεν, πίνωμεν, αύριο γαρ αποθνήσκωμεν.*

³⁷ Πρβλ. Γ.Π. Πατρώνου, *Η Θέωσις του Ανθρώπου υπό το φως των εσχατολογικών αντιλήψεων της Ορθόδοξου Θεολογίας* (Βιβλιο-Πατερική Μελέτη), Αθήναι 1981, 17-31.

³⁸ Σημειώνει ο Holzner, *Παύλος, 497: Ο δρόμος της φιλοσοφίας και των μυστηριακών θρησκειών ήταν μακρύς και κοπιαστικός, ενώ οι μάγοι ήσαν παντού πρόχειροι. Με λίγα χρήματα μπορούσε κανείς να αγοράσει ένα κομματάκι από την αθανασία στον καιρό του Παύλου. Πολλά είχε εισφέρει και ο Ιουδαϊσμός για τον πλουτισμό της ελληνικής μαγικής φιλολογίας.*

³⁹ Πρβλ. Bultmann, *Das Urchristentum*, 182-193.

τον άνθρωπο στον ευτυχή βίο και χρησιμοποιούν εν μέρει μυστηριακή γλώσσα για να προσφέρουν στον καλλιεργημένο άνθρωπο μια ορθολογική οδό προς τη διαφώτιση⁴⁰.

ΑΝΩ+ΚΑΤΩ: Επιπλέον, και ο υλικός κόσμος δεν εκλαμβάνονταν από τον κοσμοπολίτη των ελληνοιστικών χρόνων αυτόνομος, αλλά καθοριζόμενος από μια άλλη αόρατη πνευματική πραγματικότητα. Τα πάντα στο Σύμπαν σχημάτιζαν μια αλυσίδα. Γι' αυτό και η ρωμαϊκή εξουσία προσπαθούσε να καθιερωθεί, προβάλλοντας τον αυτοκράτορα με τα θεϊκά σύμβολα του ηλίου, των αστέρων, των ζωδίων και τη Ρώμη ως τη δύναμη που εγγυάται την κοσμική αρμονία (πρβλ. Χρυσό Οίκο Νέρωνα = προσομοίωση του Σύμπαντος). Το κοσμικό χάος που αναγγέλλει ο Ιησούς στη *Μικρή Αποκάλυψη* (Μκ. 13), αυτόματα για τον ακροατή του συνεπαγόταν την κατάρρευση της Pax Romana. Όπως σημειώνεται ήδη στο Ησ. 24, 21: *καὶ ἐπάξει ὁ Θεὸς ἐπὶ τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ τὴν χεῖρα καὶ ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς*. Ο Batstone, Jesus, Apocalyptic, and World Transformation, σημειώνει ότι, ενώ στο μοντέρνο κόσμο η **αποκαλυπτική «γλώσσα»** μεταδίδει μια εξωκοσμική αλήθεια που δεν σχετίζεται με την ιστορική πραγματικότητα, στον πρώτο αιώνα ασκούσε μια **δυναμική κριτική σε εκείνα τα κληροδοτημένα σύμβολα, έθιμα, θεσμούς** που καθιέρωναν σχέσεις εκμετάλλευσης και υποτελείας.

ΜΑΓΕΙΑ Η μαγεία (που βασίζεται στην κοσμική συμπάθεια μικρόκοσμου και μακρόκοσμου= δράση+αντίδραση στο σύμπαν) ασκούνταν στο χώρο της πολιτικής, του αθλητισμού, του εμπορίου και ιδίως των σχέσεων έρωτα και μίσους. Σύμφωνα με τον Πλίνιο η τέχνη των μάγων ή αλλιώς θεουργών/σαμάνων αφορά τρεις περιοχές: medicina (= θεραπευτική δύναμη), religio (=ιεροτελεστία), artes mathematicae (=αστρολογία) (30. 1). Ως κατεξοχήν αρχέτυπα μαγισσών θεωρούνταν οι ιέρειες της *Μητέρας Γης* ή *θεές παλιότερης θρησκείας* Κίρκη (*Οδύσεια*), η Μήδεια (*Αργοναυτικά*), η Διδώ (*Αινειάς*), κάποτε οι Υπερβόρειοι όπως και οι Πέρσες ενώ στον Ιουδαϊσμό οι *μάγοι του Φαραώ*. Εξόχως δαιμονικά θεωρούνταν ότι δεν λειτουργούν μόνον τα κακά πνεύματα αλλά και οι ψυχές όσων είχαν αυτοκτονήσει ή σφαχτεί στα ερείπια πόλεων όπου σύχναζαν και οι δασύτριχοι τράγοι με τους οποίους απεικονίζεται στη μεσαιωνική παράδοση ο Σατανάς (πρβλ. Παν). Η πατρίδα της μαγείας ήταν η *Θεσσαλία* (*Μεταμορφώσεις* Απουλήιου πρβλ. Εύξεινος Πόντος), **μέσα άσκησης γοητείας** των *ταξιδιωτών* θεωρούνταν τα *φάρμακα*, το ραβδί, ο τροχός, η σβούρα, το σήμαντρο, το σάλιο, η σμύρνα και αποτρεπτικά λειτουργούσαν βότανα (*μώλυ*), μουσική, φυλακτά (κατεξοχήν οι πολύτιμοι λίθοι γύρω από το λαϊμό, δακτυλίδι) όπου δέσποζη **κλήση** του Θεού με «ακαταλαβίστικα» αλλά και εβραϊκά ονόματα (ΙΑΩ, Σαβαώθ), αρεταλογία και καταγραφή των θαυμαστών επεμβάσεων στο παρελθόν. Γνωστοί είναι οι μαγικοί πάπυροι με μαγικές λέξεις (*Εφέσια γράμματα*) και συνταγές, οι *τελετές* (talisman < τελέσματα «εορτασμοί μυστηρίων») και πινακίδες καταρών. Ως σαμάνοι-θεουργοί οι Ορφείας, ο Πυθαγόρας, ο Εμπεδοκλής και ο Απολλώνιος Τυανεύς ενώ στον Ιουδαϊσμό ο Μωυσής και ιδίως ο Σολομών (βλ. Πηγές)

Ειδικότερα για τους **ΡΩΜΑΙΟΥΣ** σημειώνει ο M. Albrecht⁴¹ τα εξής: *Στη θεωρητική του σκέψη ο μορφωμένος Ρωμαίος ακολουθεί τη **theologia rationalis** ή **naturalis** με το φυσιογνωστικό της κοσμοείδωλο, που τείνει ως επί το πλείστον προς έναν αφηρημένο μονοθεϊσμό. Στην πρακτική του συμπεριφορά εναρμονίζεται με την κρατική θρησκεία **-theologia civilis-** που θεωρείται χωρίς ιδιαίτερο προβληματισμό ακρογωνιαίος λίθος της κρατικής οργάνωσης και η οποία από τη μια παρουσιάζει αυστηρά αρχαϊκό και τελετουργικό χαρακτήρα και από την άλλη υμνεί τον εκάστοτε μονάρχη. Τέλος, στον κόσμο της ποιητικής του φαντασίας εξακολουθεί να προτιμά τη **theologia fabulosa**: το μύθο και τον άνθρωπο μορφικό πολυθεϊσμό του. μολονότι γνωρίζει ότι η παλιά τριμερής αντίληψη του κόσμου είναι βέβαια από άποψη ψυχολογίας αποδεκτή, από επιστημονική όμως άποψη ξεπερασμένη. Ο Βάρρων προσπερνά χωρίς να δείξει ενδιαφέρον μία τέταρτη δύναμη, που είναι οπωσδήποτε η πιο σημαντική από θρησκευτικής πλευράς: **τις μυστηριακές θρησκείες.***

⁴⁰Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας* 1039.

⁴¹

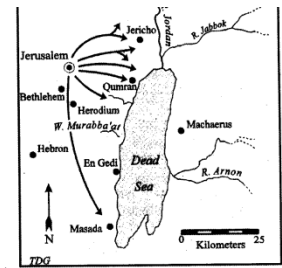
Για τους Ρωμαίους η φιλοσοφία + ο κλασικός αθλητισμός δεν ανήκαν στις προτεραιότητές τους όσο το θέαμα (όπου κυριαρχούσαν θηρία [< κυριαρχία στο σύμπαν], οι μονομαχίες και οι μίμοι). Σύμφωνα με τον Τάκιτο ο εκρωμαϊσμός επιτυγχανόταν μέσω της καλλιέργειας της ρητορικής (Στοές), τη χρήση του περιπάτου και της τηβέννου (toga +λουτρά), τα κομψά δείπνα και τη συμμετοχή σε σεξουαλικά παιχνίδια σε αυτά (Agr. 21). + **Αρένα+μεγαλοπρεπείς οίκοι!** *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης 2002, 745. Στη σελ. 1041 σημειώνει: *Κάθε Ρωμαίος ως homo politicus ήταν στωικός, ως ιδιώτης επικούρειος και σύμφωνα με τις φιλοσοφικές του πεποιθήσεις, ανάλογα με τις περιστάσεις πλατωνικός ή νεοπυθαγόρειος. Τον κοινό παρονομαστή, τον οποίο ένας πνευματώδης Εγγλέζος χαρακτήρισε κάπως άκομψα typically Roman indifference to the truth.* Στο Θέατρο της Κορίνθου για πρώτη φορά στην Ελλάδα διεξάγονται αιματηρές μονομαχίες και θηριομαχίες (Δίων 21. 212).

Μέσα στο πέλαγος αυτό των θρησκευτών, του ατομισμού και του ψευδομυστικισμού, ως συνεκτικός ιστός όλων των λαών της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας καθιερώθηκε η θεοποίηση της πολιτικής εξουσίας, η δουλική λατρεία του κυρίου και θεού Πλανητάρχη (Απ.13). **Οι χριστιανοί τελικά διώχθηκαν, όχι γιατί λάτρευαν το Χριστό -μπορούσαν να τον λατρεύουν όσο ήθελαν-, αλλά διότι συγχρόνως δε λάτρευαν τον 'πλανητάρχη' αυτοκράτορα.**

Η νεοσύστατη Εκκλησία, κλυδωνιζόμενη μεταξύ δύο ρευμάτων, του Ιουδαϊσμού και του Γνωστικισμού, βρέθηκε αντιμέτωπη με τη θεοποιημένη πολιτική εξουσία, η οποία, παρόλη τη βιτρίνα των Σεβάστιων έργων και των επιχορηγήσεων στις ασθενείς μικρασιατικές επαρχίες, στηριζόταν στη βία και την εκμετάλλευση και αυτών ακόμα των σωμάτων και ιδιαίτερα των ψυχών των πολιτών της (Απ. 18,13). Μεγαλύτερη κατανόηση βρήκαν στη δυτική ρωμαϊκή κοινωνία και ιδίως στους κύκλους των Ρωμαίων γυναικών οι μονοθεϊστές Ιουδαίοι (οι οποίοι έχαιραν των προνομίων της μη στράτευσης και της μη άμεσης συμμετοχής στην Καισαρολατρία)³⁹, παρά οι 'άθεοι' κατά κόσμο χριστιανοί ('το τρίτον γένος').

Ο ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΝ 1^ο ΑΙ. μ.Χ

<p>«ΑΙΡΕΣΕΙΣ» σχολές-τάσεις Όχι ενιαίος Ιουδαϊσμός (κοινός παρονομαστής η Τορά + ο Ναός) Πηγές: Ιώσηπος, Φίλων Σημείωση: οι Γραμματείς δεν ανήκουν σε μια αίρεση</p>	<p>6.000 Χαμπερίμ (αδελφοί) - Φαρισαίοι (< αφορίζομαι από τον λαό της γης + ακαθαρσία) Από αυτούς προέρχονται οι Ζηλωτές (= «παρτιζάνο» συσταυρωθέντες ληστές) Επιβίωσαν της άλωσης (Παύλος-Ιώσηπος) μέχρι σήμερα. Αντίπαλοι της χριστιανικής κοινότητας</p>	<p>Σαδδουκαίοι (ολιγάριθμοι αριστοκράτες) = αρχιερείς (Άννας + Καϊάφας)! (< Σαδδώκ) Εξουσιοδοτημένοι από τους Ρωμαίους με πολιτικές αρμοδιότητες Κυρίαρχη θέση στο Συνέδριο-Σανχερντίν (72 μέλη)</p>	<p>4.000 Εσσαίοι (hassayya όσοι/ assaya θεραπευτές) όχι μόνο στο Κιριμπέτ Κουμράν (βλ. κατωτέρω σχέδιο) [«ανώνυμος» Διδάσκαλος Δικαιοσύνης] Πρβλ. Βαπτιστής + Κοινότητα Θεραπευτών (+ γυναίκες) ΝΔ Αλεξάνδρειας (όχι έρημος) έμφαση στο θεωρητικό βίο [υμνωδία]) ΔΕΝ μνημονεύονται στην ΚΔ! (Πλίνιος Φ.Ι. 5. 73) – Νεσημερολογίτες (πρβλ. Αποκαλυπτικοί) = Ηρωδιανοί; (καλή σχέση με τον Ηρώδη ! ειδική τοποθεσία στην Ιερουσαλήμ)</p>
<p>Ερώτημα: (1) Θεϊκός προορισμός ή (2) ελευθερία βούλησης (Ειμαρμένη)</p>	<p>(1) + (2) Απόρριψη άκρατου ντετερμινισμού</p>	<p>Μόνο (2)</p>	<p>Μόνο (1)</p>
<p>Κανόνας Γραφών</p>	<p>Πεντάτευχος + Προφήτες +προφορική Τορά-Παράδοση Πατέρων</p>	<p>Πεντάτευχος (Τορά = όχι Νόμος αλλά Επαγγελία)</p>	<p>Όπως οι Φαρισαίοι με ειδική ερμηνεία των Γραφών</p>
<p>Ηθος</p>	<p>Ακρίβεια στην ερμηνεία και κυρίως στις διατάξεις καθαρού +ακαθάρτου. Διατάξεις για τους ιερείς επεκτείνονται στην καθημερινή ζωή στο σπίτι κάθε Ισραηλίτη</p>		<p>Εξαιρετική ακρίβεια στην εφαρμογή της Τορά και ιδίως του Λευιτικού. Θεωρούσαν τους Φαρισαίους ότι «απαλύνουν» το Νόμο! Κοινοκτημοσύνη (όπως κατά την έξοδο, πρβλ. Ιωβηλαίο) Μίσος απέναντι στους «ακάθαρτους Κιτιείς»</p>
<p>Εσχατολογία: Αθανασία ψυχής (+ ανάσταση νεκρών + Κρίση)</p>	<p>Αθανασία, μισθός ή ποινή Ανάσταση</p>	<p>ΟΧΙ Όχι ύπαρξη αγγέλων!</p>	<p>Αθανασία ψυχής</p>
<p>Παράλληλη ελληνική «αίρεση»</p>	<p>Στωικοί</p>	<p>Επικούρειοι (Κήπος, όχι ταξικές διαφορές, όχι κοινοκτημοσύνη)</p>	<p>Πυθαγόρειοι (5ετής Μύηση, κοινοκτημοσύνη) Καυωτέρω η τοποθεσία του Κουμράν</p>

Geographical representation of Qumran-Essene hypothesis: The Scrolls found in the caves near Khirbet Qumran, as well as those found at Masadah and in earlier centuries near Jericho, in whole or in large part derive from a settlement of Essenes or some related Jewish sect that was living at Khirbet Qumran in antiquity.

Geographical representation of Jerusalem hypothesis: The Scrolls found near Khirbet Qumran and Jericho, as well as those found at Masadah, represent remnants of literature hidden by the Jews before and during the Roman siege on Jerusalem of 70 A.D. Khirbet Qumran was a strategic Hasmonaean fortress reused by Jewish fighters during the First Revolt against Rome (66-73 A.D.).

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0

Έχουν προηγηθεί οι κάτωθι εκδόσεις:

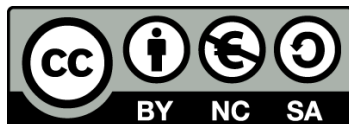
- Έκδοση διαθέσιμη εδώ: <http://eclass.uoa.gr/modules/document/?course=SOCTHEOL103>

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Σωτήριος Δεσπότης, 2015. Σωτήριος Δεσπότης. «Ερμηνεία αποστολικών και ευαγγελικών περικοπών. Ενότητα 1: Η εποχή του Χριστού». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://opencourses.uoa.gr/courses/SOCTHEOL102/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

